

NETWORKED SET

HOE ZIET EEN GELOOFSGEMEENSCHAP DIE GEORGANISEERD IS OP BASIS VAN EEN NETWORKED SET ERUIT?

JOHANNES VAN DEN AKKER - 10 JANUARI 2010 – MEDIA RELIGIE EN CULTUUR

In 1991 werd de term netwerkmaatschappij geïntroduceerd in Nederland door Jan van Dijk (1991). De netwerkmaatschappij wordt door hem gedefinieerd als *‘een maatschappijvorm waarin relaties steeds meer worden georganiseerd in en met medianetwerken die de sociale netwerken van face-to-face communicatie geleidelijk vervangen of aanvullen.’* (Dijk, 2001, 249) Aan de definitie is goed te zien dat het om een beweging gaat, gelet op de woorden *steeds meer* en *geleidelijk*. Hoe deze beweging is ontstaan en vooral waar het naartoe gaat bewegen is een spannende vraag, want wat betekent deze beweging voor gemeenschappen en geloofsgemeenschappen in het bijzonder?

Deze beweging naar een netwerksamenleving is niet zomaar ontstaan. Het begon eigenlijk al met de toegenomen mobiliteit, die weer voortkwam uit de modernisering. En ook de modernisering had al een enorme invloed op plaats, aard en betekenis van godsdienst in de samenleving. (Dekker en Stoffels, 2001) Dekker en Stoffels koppelen onder andere differentiatie en individualisering aan het begrip modernisering met betrekking tot de effecten op godsdienst. Differentiatie heeft te maken met *een relatieve verzelfstandiging van samenlevingsdomeinen met eigen functies, normen en warden* (Dekker en Stoffels, 2001, 95). En individualisering is *het proces waarbij mensen losraken van de traditionele verbanden, zoals de familie, de lokale gemeenschap en de kerk* (Dekker en Stoffels, 2001, 103). Het interessante van de netwerksamenleving en met name de ontwikkeling van sociale netwerken is dat deze netwerken de verzelfstandiging van de samenlevingsdomeinen en het losraken van traditionele verbanden veel inzichtelijker maken en hebben gemaakt. Door deze inzichtelijkheid kun je hier ook beter op inspelen. Daarnaast is het interessant om te zien dat door de toegenomen mobiliteit mensen minder gebonden zijn aan een bepaalde plaats of dorp en tegelijkertijd door de ontwikkelingen op ict-gebied mensen plaatsonafhankelijk kunnen werken. Dus aan de ene kant kan men nu de hele wereld overvliegen en aan de andere kant kan men juist de hele wereld overvliegen door thuis te blijven. Lokaal en globaal. Deze twee bewegingen werden voor het eerst samengenomen tot de term *‘glocalisation’* door Roland Robertson (1994). *Glocalisation* betekent dan meestal dat personen of groepen globaal denken en lokaal handelen. Ook dit is een fenomeen dat van belang is bij het denken over gemeenschappen in een netwerksamenleving. Zou het bijvoorbeeld mogelijk zijn om op globaal of niet-lokaal niveau een gemeenschap te vormen, die vervolgens lokaal effect heeft? Of bestaat gemeenschap bij de gratie van lokaliteit, namelijk lijfelijke aanwezigheid?

In deze paper wil ik langs twee lijnen, online/offline gemeenschap en religieuze gemeenschap, nadenken over een optimum van deze twee. Is het mogelijk om zo

optimaal mogelijk gebruik te maken van de netwerksamenleving in zowel haar online als haar offline facetten voor het vormen van een religieuze gemeenschap?

Allereerst bespreek ik de discussie rondom online/offline gemeenschappen. Welke kant gaat het op? Is straks alles virtueel en zijn we daar dan blij mee? Vervolgens wil ik focussen op de religieuze gemeenschap. De netwerksamenleving zorgt ook voor een andere benadering van betrokkenheid. Hoe gaan de gemeenschappen daarmee om? Integreeren of juist contra-bewegen? Om tenslotte te komen bij mogelijk een nieuwe benadering van een religieus gemeenschapsmodel.

ONLINE/OFFLINE GEMEENSCHAP

In het begin werd er vaak gesproken over virtuele gemeenschappen, die klein en hecht zouden zijn. Onder andere Rheingold (1993) schreef daar over en zeker voor die tijd was dat geen rare gedachte, aangezien het computergebruik en met name het internetgebruik zich nog in een ietwat nerdig stadium bevond. *The idea of a community accessible only via my computer screen sounded cold to me at first, but I learned quickly that people can feel passionately about e-mail and computer conferences. I've become one of them.* (Rheingold, 1993, 3) Naar mate de verspreiding van internettoegang toenam, kreeg het steeds meer een open karakter. Er kwamen steeds meer mogelijkheden om online contact te hebben met anderen. Het toegenomen computergebruik herschept op een bepaalde manier de sociale ruimte (Haan, 2008).

Er ontstaan bij een relatief nieuw fenomeen vaak twee reacties. Of men vindt het helemaal niks of men vindt het helemaal geweldig. Zo ook bij de internettechnologie.

DYSTOPIST

Allereerst heb je de dystopisten. Zij zien de ontwikkelingen op het gebied van ICT vooral als een bedreiging. Een bedreiging voor de sociale samenhang in de samenleving. Traditionele verbanden komen onder druk te staan, onderlinge relaties worden minder hecht, mensen worden eenzamer en de kloof tussen ICT-gebruikers en niet-ICT-gebruikers wordt onoverkomelijk groot. Het ondergraaft echte gemeenschap, omdat mensen steeds meer tijd besteden aan online activiteiten. Dystopisten duiden deze individualisering als een negatieve beweging. (Haan, 2008) Online gemeenschap kan ook nooit echt betekenisvol zijn, omdat het niet de volledige breedte van persoonlijk contact heeft. Betekenisvol contact verdort zonder de bandbreedte van *in-person, in-the-fleshmeeting* (Hampton en Wellman, 2003). Delanty (2010) vindt dat virtuele gemeenschappen alleen maar lichte gemeenschappen kunnen zijn, omdat de nadruk erg ligt op het 'zelf', waardoor betrokkenheid naar anderen zwak is.

Aan de ene kant kan online contact nooit het echte contact vervangen, volgens de dystopisten, maar aan de andere kant kan het volgens hen ook zo zijn dat het juist doorslaat. Dat mensen zich volledig in de digitale wereld storten en vervolgens het

contact met de echte wereld verliezen (Slouka, 1995). In beide gevallen is er volgens de dystopist geen volwaardig intermenselijk contact.

UTOPIST

Tegenover de dystopisten staan de utopisten. Zij benadrukken vooral de positieve aspecten van de nieuwe technologie. Doordat men op elk moment, ongeacht plaats en omstandigheden met elkaar in verbinding kan staan, ontstaan er nieuwe vormen van gemeenschap. Deze gemeenschappen zijn vrij van geografische beperkingen en kent geen onderscheid naar sekse, etnische of sociaaleconomische achtergrond (Haan, 2008). De wereld is een dorp, is dan een veel gehoorde kreet. Frances Cairncross noemt het in Economist 'the death of distance' (2001). Rheingold spreekt over de virtuele gemeenschap als een superieure vorm van de concrete bestaande gemeenschap (Rheingold, 1993). Bij deze laatste moeten we wel in de gaten houden dat de ontwikkelingen sinds 1993 razendsnel zijn gegaan en de karakteristieken van zowel 'gewone' gemeenschappen als het internet behoorlijk zijn veranderd.

'DUOPIST'

Zoals bij alle uitersten is er natuurlijk een gulden middenweg. Vaak zegt deze groep (van zichzelf) dat ze de realist zijn, maar mijns inziens dekt dat in dit geval niet de goede lading. Realist wordt regelmatig gebruikt als een soort anti-idealist. Ik wil daarom pleiten voor een nieuwe term, de duopist, omdat het een idealistische combinatie is tussen dystopist en utopist. Maar wat betekent in dit geval een duopistische benadering?

Zowel dystopisten als utopisten bekijken het internet als een sociaal systeem los van de andere manieren waarop mensen communiceren (Hampton en Wellman, 2003). De duopist zoekt juist naar een integratieve benadering van internet en dagelijks leven. Of zoals Haythornthwaite en Wellman schrijven: *We are moving from a world of Internet wizards to a World of ordinary people routinely using the Internet as an embedded part of their lives. It has become clear that the Internet is a very important thing, but not a special thing.* (2002, 6) Uit allerlei onderzoeken blijkt dat internet vooral wordt gebruikt om bestaande banden met vrienden te onderhouden. Internet is vooral handig om contact te houden met vrienden die sociaal of geografisch verspreid zijn. Al blijft afstand van belang, want communicatie met vrienden op afstand is zwakker dan met vrienden die dichtbij wonen (Wellman et al, 2001). Hampton en Wellman (2003) concluderen dat internet vooral moet worden gezien als een communicatiemiddel dat wel effect heeft op de gemeenschap, maar haar niet zal uithollen of vervangen. Het is een aanvulling op het communicatiepallet van mensen om de sociale contacten te onderhouden en gemeenschappen te ondersteunen (Haan, 2008).

Utopian proponents of the global village nature of the Internet forget that people interact through atoms and molecules as well as through bits and bytes. People need corporeal, physical connections as well as ethereal, electronic connections. Netville is a harbinger of "glocalization," being simultaneously globally connected and locally involved. (Hampton en Wellman, 2000)

Duopisten lijken meer rekening te houden met zowel de natuur van de mens als de natuur van het internet. Het internet wordt gebruikt door mensen van vlees en bloed en heeft op die mens als zodanig effect. Ook Gerard Delanty (2010) maakt daar boeiende opmerkingen over. Hij betoogt dat virtuele gemeenschappen niet minder echt zijn dan andere gemeenschappen, maar dat ze zich onderscheiden in het feit dat ze communicatie als het essentiële kenmerk van *belonging* maken. En hij voegt daar aan toe dat communicatie als medium tegenwoordig de belangrijkste expressie van *belonging* is.

GEMEENSCHAP

Het is dan wel interessant om te spreken over duopisten, maar wanneer kun je eigenlijk spreken van gemeenschap? Alleen als een online contact ook een offline vervolg heeft? Is communicatie als kenmerk van *belonging* voldoende voor een gemeenschappelijke *sense of belonging*? Benschop (1997) spreekt in dit verband over sociale aanwezigheid als een andere vorm van aanwezigheid dan de lijfelijke aanwezigheid. Bij interactie is de vorm van aanwezigheid minder belangrijk. Het gaat namelijk om het gevoel van aanwezigheid, aldus Benschop (1997). Netville laat zien dat er een bloeiende gemeenschap ontstaat, als er sprake is van beide wegen van contact, online en offline. Alleen offline contactmogelijkheden zorgt voor te hoge drempels voor mensen om contacten op te doen in de buurt. Door de mogelijkheden van het internet, werd het veel makkelijker om contact te krijgen met mensen uit de buurt. *Wired residents embraced local contact, on-and offline.* (Hampton en Wellman, 2003)

Benschop's gevoel van aanwezigheid wordt ook een gevoel van verbondenheid als er sociaal kapitaal aanwezig is. Sociaal kapitaal is volgens Preece (2002) het bindmiddel van alle gemeenschappen, in welke vorm dan ook. Een sleutelingredient van sociaal kapitaal is vertrouwen en het leidt tot een samenwerking die wederzijds voordeel behaalt voor de leden (Preece, 2002, 37). Het geven en nemen van informatie, tijd en dergelijke is iets wat in elke gemeenschap mogelijk is, als er maar voldoende sociaal kapitaal is. Een duopistische benadering lijkt een positief effect te hebben op het sociale kapitaal en daarmee de verbondenheid die mensen ervaren. *... when people use the Internet to communicate and coordinate with friends, relatives, and organizations—near and far—then it is a tool for building and maintaining social capital.* (Wellman et al, 2001, 451)

Internet heeft een versterkend effect op het reeds aanwezige sociaal kapitaal in een wijk als het virtuele contact is gebaseerd op reeds bestaande sociale netwerken (Haan, 2008). Delanty vindt dat virtuele gemeenschappen slechts lichte gemeenschappen kunnen zijn, maar ze *kunnen* wel sterke vormen van engagement hebben als ze interacteren met niet-virtueel leven (Delanty, 2010, 149). Er is wel sprake van gemeenschap bij virtuele gemeenschappen, maar de kans op sterke gemeenschappen is groter als je het combineert en daarmee kiest voor een duopistische aanpak.

ANDERE VORM

Maar in welke mate verandert de duopistische benadering de vorm en inhoud van gemeenschap? Als we dat weten, kunnen we namelijk ook 'voorzien' welke consequenties dat zou hebben voor de religieuze gemeenschap. En wellicht zijn dat

consequenties die te ver gaan voor een dergelijke gemeenschap. In elk geval kunnen we zeggen dat de kans op een lichte gemeenschap groter is naar mate je minder met niet-virtueel leven doet.

RELIGIEUZE GEMEENSCHAP

In hoeverre kan een religieuze gemeenschap inspelen op bovengenoemde ontwikkelingen? Is een duopistische benadering een goed uitgangspunt voor de gemeenschap? Biedt het inderdaad veel missionaire kansen, omdat je meer zwakke banden hebt (Friesen, 2009)? Allereerst een korte schets over de huidige vormen van religieuze gemeenschappen. Hoe zijn ze nu gevormd? Welke verschuivingen treden er op?

BOUNDED SET / CENTERED SET

Tegenwoordig zie je meer en meer gemeenschappen die kiezen voor een 'nieuw' model van gemeenschap, namelijk een kerngemeenschap. Simpel gezegd, de gemeenschap wordt gevormd door de mensen die zich richting en rondom de kern (in christelijke context: Jezus) bewegen. Deze vorm is geïnspireerd op Hiebert's model van *centered set* (Hiebert, 1978). Hij beschrijft in dat model hoe in de context van zending moet worden nagedacht over wanneer je iemand christen noemt.

Hiebert beschrijft allereerst het model van een *bounded set*. In dit model wordt een christen gedefinieerd naar wat we kunnen zien of horen, aangezien we niet in iemands hart kunnen kijken. We kunnen horen of hij het juiste gelooft en of hij zich op de juiste manier gedraagt. Het is daardoor ook duidelijk of je christen bent of niet-christen. Alle christenen zijn vervolgens in essentie hetzelfde, of je nu langer of korter bekeerd bent. Het is daarom ook heel belangrijk dat mensen zich bekeren, de grens overgaan van niet-christen naar christen. De bekering is dan ook een datum die je onthoudt, want vanaf dat moment hoor je bij de groep christen.

In een *centered set* model wordt een christen gedefinieerd in termen van een kern. *The whom does the person offer his worship and allegiance?* (Hiebert, 1978, 28) Ook hier is een grens tussen christen en niet-christen, maar er is minder gedoe om de grenzen te onderhouden ten faveure van de puurheid van de categorie. De focus is niet gericht op institutionele grenzen, maar op de kern en op mensen brengen tot die kern. Er is op deze manier ook ruimte voor verscheidenheid onder christenen, omdat sommigen simpelweg dichterbij de kern staan dan anderen. Groei(-en naar de kern) is dan een intrinsiek onderdeel van het leven na de bekering. Bekering is slechts het begin en er is geen statische fase.

Volgens Hiebert past het *centered set* model veel beter bij de context van zending en kerkgroei. Stuart Murray (2004) volgt hem in deze gedachte. Volgens Murray hoeven kerken zich dan inderdaad niet meer bezig te houden met de grenzen, maar 'slechts' met het definiëren van de kern. *Centered set* kerken staan erg open voor nieuwe mensen en zien discipelschap als een 'onderweg zijn'. Ze moedigen spirituele groei aan, theologisch onderzoek en ontvankelijkheid voor nieuwe ideeën. Waar grenzen

mensen uitsluiten, nodigen *core values* juist mensen uit om zichzelf aan of uit te sluiten.

BELIEVE/ BELONG / BEHAVE

In deze thematiek van gemeenschappen met grenzen, gedragingen en geloofsinhouden wordt er ook vaak gesproken over de volgorde van belong, believe en behave. Bij de *bounded set* gemeenschappen staat behave vaak op de eerste plek. Believe laat je één keer zien/horen tijdens het openbaar belijdenis doen van je geloof, maar behave is elke dag te zien en te beoordelen. En zolang je gedrag (behave) in overeenstemming is met de waarden van de gemeenschap, dan hoor je erbij (belong). De ingangsrouteloopt via believe (het juiste geloven), belong (je hoort erbij als je het juiste gelooft) en dan wordt van je verwacht dat je je op de juiste manier gedraagt (behave)(Murray, 2004).

Vanuit de missionaire context wordt er vaak precies andersom gedacht en dat past min of meer bij het model van de *centered set*. Mensen die geïnteresseerd zijn in de kern, horen erbij. Vervolgens gaan ze al dan niet geloven in de kern en tenslotte gaan ze zich gedragen naar wat past bij de kern (belong, believe, behave). Maar dit is een beweging, zonder 'go/no go' momenten.

LIQUID , SOLID EN CONTRA-BEWEGEN

Pete Ward (2002) schreef in dat jaar een interessant boekje met de titel 'Liquid Church'. Hij heeft het begrip gebaseerd op *Liquid Modernity* van Zygmunt Bauman (2000). Bauman beschrijft onze samenleving waarin instituten zowel dood als levend zijn. Ze zijn dood, omdat ze niet meer de autoriteit hebben op structurerende patronen in de samenleving. Families vallen uit elkaar, klasse-verschillen worden weggeveegd en de buurt desintegreert. Tegelijk zijn instituten levend, omdat mensen er voor *kiezen* om ze betekenis te geven en ze daarmee ook echt belangrijk te maken. In voorgaande periodes was het belang van instituten voorgeschreven, nu zijn ze een keuze (De Groot, 2006). *The task of constructing and maintaining a (sacred) World has become a private task, and a church may, or may not, play a role in performing this task. People may choose to make use of an institution.* (De Groot, 2006, 97)

Een bekende schets en Pete Ward wil deze schets als uitgangspunt nemen voor het vormen van een Liquid Church. Kerk is waar Christus wordt gecommuniceerd en de verlossende genade werkzaam is, schrijft Ward in zijn boek Liquid Church (2002). *We need to shift from seeing church as a gathering of people meeting in one place at one time—that is, a congregation—to a notion of church as a series of relationships and communications. This image implies something like a network or a web rather than an assembly of people.* (Ward, 2002) En bij een netwerk ligt de nadruk op communicatie in tegenstelling tot samenkomen. Precies het verschil in focus dat Delanty al opmerkte bij het spreken over virtuele gemeenschappen. Communicatie was het essentiële kenmerk van *belonging*. Liquid Church is dan een soort *instant* kerk, kleine groepen gevormd rondom een thema of interessegebied én daaraan toegevoegd veelvuldig contact via modern communicatiemiddelen.

De schrijvers van het boek *Levend lichaam* staan een beetje huiverig tegenover het *liquid* model (Brouwer et al, 2007). Zij opperen nu juist met een soort contra-

beweging te komen. Ze vragen zich af of momentane vormen van kerkelijke gemeenschap wel kán. En zou de kerk niet juist een alternatief moeten bieden tegenover de fragmentarische en tijdelijke sociale bindingen van deze tijd? Daarbij tekenen ze aan dat de sociologie heeft laten zien dat je niet zonder instituties kunt. *Fluïdisering kan hooguit gelden als een moment in een dialectisch proces waarin bewegingen van institutionalisering en de-institutionalisering elkaar afwisselen.* (Brouwer et al, 2007, 279)

NETWERKDENKEN

Friesen (2009) hanteert min of meer dezelfde definitie van kerk als Ward en ziet om die reden volop kansen voor een missionaire netwerkkerk. Friesen schrijft dat je de zichtbare (institutionele) kerken zo moet inrichten dat je makkelijk kunt clusteren of samenkomen om tot zegen te zijn voor een ander. Het zijn dynamische, communale expressies van Gods goede nieuws via dienen, gerechtigheid en liefde. Ook Friesen vraagt zich af hoe je dergelijke netwerken kunt verduurzamen en hij wil daarom leren van ecologische netwerken. Allereerst is het van belang dat je netwerk (of systeem) autopoiese is – zelfproductief, zich zelf in stand kan houden – want anders ben je niet levensvatbaar en vooral niet herkenbaar, identiteitsloos. En zonder identiteit blijf je niet bestaan. Het is dus wel belangrijk om die sterke verbindingen in stand te houden. Tegelijk zou het volgens Friesen een soort dissipatief systeem moeten zijn. *Een van de voornaamste kenmerken van dissipatieve systemen is hun anisotropie, ofwel het niet in alle richtingen gelijk zijn van hun eigenschappen als gevolg van hun interactie met de omgeving. Een ander belangrijk kenmerk is de vorming van complexe en soms chaotische structuren met veel samenhangende onderdelen. Bijvoorbeeld cyclonen of orkanen.* (Wikipedia, 2010)

Een gesloten en tegelijk open systeem. Friesen geeft aan dat een dergelijk systeem gevolgen heeft voor het lidmaatschap en sommigen moeten volgens hem een soort *blurred membership* hebben. Ze staan aan de ‘open kant’ van de groep, interacteren met de omgeving. Dat past lastig in een *centered set* model, waar Jezus in het midden staat, terwijl in een netwerk paradigma God *the living presence is with whom we journey* (Friesen, 2009, 169). In het ideaal van Friesen heb je een combinatie van *blurred* en *normal membership* en werk je op die manier aan een gezonde gemeenschap. De mensen aan de ‘open kant’ van de groep zijn dan ook zeer missionair gefocust, omdat ze zich vooral omgeven door zwakke bindingen. Mensen die zeer beperkt betrokken zijn bij de gemeenschap bijvoorbeeld.

NETWORKED SET

Met bovenstaande schets van zowel de ontwikkelingen op het gebied van online/offline gemeenschappen als op het gebied van de missionaire doordenking van kerk-zijn, wil ik verder toewerken naar een *networked set* model.

De kracht van dit onderzoek zit in het doordenken en vooral combineren van de verschillende ontwikkelingen. Dit kan mijns inziens het beste worden gedaan door een literatuuronderzoek, aangezien het nog enig denkwerk vergt alvorens je met een empirisch onderzoek kunt starten. Het model moet immers eerst worden ontworpen, waarna vervolgens het model getest zou kunnen worden. Het zou wel

goed zijn om de bevindingen tussentijds voor te leggen aan mensen uit de verschillende disciplines in het veld.

De vraag, ook al vermeld aan het begin, luidt dan ook:

HOE ZIET EEN GELOOFSGEMEENSCHAP DIE GEORGANISEERD IS OP BASIS VAN EEN NETWORKED SET ERUIT?

LITERATUUR

Bauman, Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity.

Benschop, Albert (1997). *Virtuele gemeenschappen. Bouwstenen voor een sociologie van het internet*. unpublished ms. Versie 20 april 2010. 10 januari 2010. <http://www.sociosite.org/netwerken.php>

Brouwer, R., De Groot, K., De Roest, H., Sengers, E. & Stoppels, S., (2007). *Levend lichaam: Dynamiek van Christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Kok, Kampen.

Cairncross, F. (2001). *The Death of Distance*, MA: Harvard Business School Press, Boston.

Dekker, Gerard en Hijme Stoffels (2001). *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*, Kok, Kampen.

Delanty, Gerard (2010). *Community*, Routledge, New York.

Dijk, J.A.G.M. van (2001). *De netwerkmaatschappij. Sociale aspecten van nieuwe media*, Samsom, Alphen aan den Rijn.

Dissipatief systeem (n.d.). In Wikipedia, Geraadpleegd op 10 januari, 2010, from http://nl.wikipedia.org/wiki/Dissipatief_systeem

Friesen, Dwight J. (2009). *Thy Kingdom Connected. What the Church Can Learn from Facebook, the Internet, and Other Networks*, Baker Books, Grand Rapids.

Groot, Kees de (2006) *The church in liquid modernity: A sociological and theological exploration of a liquid church*, *International journal for the Study of the Christian Church*, 6(1), 91 -103.

Haan, J. de (2008). *Sociale contacten via digitale kanalen*. In: Schnabel, P., Bijl, R. en Hart, J. 't (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid: studies in sociale cohesie*. Sociaal en cultureel rapport 2008 (pp. 365-385), SCP, Den Haag.

Hampton, K., & Wellman, B. (2003). *Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb*. *City & Community*, 2(4), 277–311.

- Hampton, K., and Wellman, B. (2000). Examining Community in the Digital Neighborhood: Early Results from Canada's Wired Suburb, in T. Ishida and K. Isbister (eds.), *Digital Cities: Technologies, Experiences, and Future Perspectives* (pp. 475–492), Springer-Verlag, Berlin.
- Haythornthwaite, C., and Wellman, B. (2002). The Internet in Everyday Life: An Introduction, in B. Wellman and C. Haythornthwaite (eds.), *The Internet in Everyday Life* (pp. 3–44), Blackwell, Oxford.
- Hiebert, Paul G. (1978). Conversion, Culture and Cognitive Categories. *Gospel in Context*, 1(4), 24-29.
- Murray, Stuart (2004). *Church After Christendom*, Paternoster, UK.
- Preece, Jenny, (2002). Supporting community and building social capital. *Communications of the ACM*, 45(4), 37-39.
- Rheingold, Howard (1993). *The virtual community. Homesteading on the electronic frontier*, Reading, MA: Addison Wesley.
- Robertson, Roland (1994). Globalisation or Glocalisation? *The Journal of International Communication*, 1(1), 33–52.
- Slouka, M. (1995). *War of the Worlds: Cyberspace and the Hi-tech Assault on Reality*, Basic Books, New York.
- Ward, Pete (2002). *Liquid Church*, Peabody, MA/Carlisle: Hendrickson/Paternoster.
- Wellman, B. (2001). Physical place and cyberspace, *International Urban and Regional Research*, 25(2), 227-252.
- Wellman, B., Anabel Haase, James Witte, and Keith Hampton (2001). Does the Internet Increase, Decrease or Supplement Social Capital, Social Networks, Participation and Community Commitment? *American Behavioral Scientist*, 45(3) (November 2001), 437-56.